Onzichtbaar **door Shelly Laprè.**
Olieverf op doek, 40x50 cm.
Bron: shellylapre.nl

Oermoeder van de Indo

De njai

De njai kan worden gezien als de oermoeder van de Indo-Europeanen. Lange tijd werd zij het liefst zo ver mogelijk weggemoffeld, tegenwoordig wordt ze postuum op een voetstuk gezet. Auteur Maureen Welscher

Vanaf het moment dat de eerste Europeaan voet aan wal zette in Nederlands-Indië was daar ook de njai. Niet alleen bestierde deze 'inlandse' vrouw zijn huishouden maar ze was ook handig voor het aanleren van de taal en de kennis van inheemse gewoonten. Er was bovendien een groot tekort aan Europese vrouwen. Daardoor was het in de koloniale samenleving eeuwenlang vanzelfsprekend dat een Europeaan samenleefde met een Aziatische vrouw. Of zoals Rob Nieuwenhuys het beschreef in zijn boek *Komen en Blijven*: 'Hoe men het ook beziet, de inlandse huishoudster heeft aan het begin gestaan van alle Indische families die verreweg het grootste deel van de Europese samenleving vormden – zelfs nog bij de volkstelling van 1930.'

Slechte naam

De njai kan dus gezien worden als de oermoeder van Indo-Europeanen. Maar het was niet iets waar veel kinderen trots op waren. De njai had een slechte naam. 'Zij is en blijft de inlandsche vrouw, die alleen met de Europeaan wil zamen wonen, zich aan hem ten beste geeft, hem al hare diensten wijdt, alleen omdat zij daardoor de zekerheid bekomt, dat zij nu een goed leven leiden en in ruime mate voldoen kan aan de onbegrensde zucht naar pronk en opschik,' aldus schrijver W.L. Ritter in 1855 in een stuk over de njai. In het koloniale Indië werd neergekeken op alles wat 'inlands' was. Als Indo-Europeaan moest je er zo blank mogelijk uitzien om de maatschappelijke ladder te kunnen beklimmen. Dus verloochenden veel Indo's hun Aziatische moeder en reconstrueerden hun afstammingsverhaal: de njai werd een Portugese of Spaanse oermoeder waarmee het bruine kleurtje werd verklaard. Want Portugees of Spaans betekende Europese roots. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bleek zo'n 'inlandse' (voor)moeder toch wel heel handig. De Japanners pakten iedereen op die te veel Europees bloed had. Wilde je tijdens de Japanse bezetting buiten

> 'Hoe men het ook beziet, de inlandse huishoudster heeft aan het begin gestaan van alle Indische families die verreweg het grootste deel van de Europese samenleving vormden'

De slendang die Asti aan Maureens moeder gaf. Part. coll.

Asti met haar Javaanse man. Part. coll.

Maureens oma als tienjarig meisje tussen de tantes bij wie ze sinds haar tweede jaar opgroeide. Naast haar, opa Julianus Adrianus Fransz. Part. coll.

Op zoek naar 'oermoeder-DNA'

Maarten Fornerod, universitair hoofddocent Celbiologie aan de Erasmus Universiteit en secretaris van de Indische Genealogische Vereniging over het DNA van de njai: 'Wat kunnen we nog te weten komen van onze Aziatische oermoeder? Een naam, een vergeelde foto, misschien een anekdote. Heel weinig, vooral in het besef dat haar kracht, doorzettingsvermogen en intelligentie de Europese lapzwansfamilie vaak naar een veel hoger niveau hebben gebracht. Dat zal voor een deel in haar genen hebben gelegen. Kunnen wij na zoveel generaties nog iets van haar DNA in onszelf terugvinden? Haar DNA is in al die generaties gemixt en verdund met al onze andere voorouders, op één stukje na, dat altijd in pure vorm wordt overgeleverd van moeder op dochter en zoon. Maar de zoon kan het niet meer doorgeven. Dit pure stukje DNA heet het mitochondriële DNA, of kortweg mtDNA. Om het Aziatische Oermoeder mtDNA te vinden moet je de vrouwelijke lijn volgen naar een levende man of vrouw. Dit valt niet altijd mee omdat de achternaam in de vrouwelijke lijn steeds wisselt. Het voordeel is wel dat biologisch moederschap erg betrouwbaar is, veel betrouwbaarder dan vaderschap. Dus heb je een levende nazaat van de oermoeder in de rechte vrouwelijke lijn gevonden, dan kan je er vrij zeker van zijn dat diegene in het bezit is van het felbegeerde pure Aziatische oermoeder mtDNA – ook al is de rest van die persoon compleet Europees. De volgende stap is om toestemming te krijgen van die persoon voor een mtDNA-test. Die is alleen commercieel te verkrijgen bij familytreedna.com. Wat privacy betreft is dit meestal geen groot bezwaar, omdat op het mtDNA weinig persoonskenmerken liggen. Wat ligt er dan wel op? De diepe vrouwelijke geschiedenis. De streek in de Indonesische archipel waar zij haar roots had. Of misschien in India of China, of Nieuw-Guinea. En de route die haar voormoeders aflegden naar die plek, honderden tot duizenden jaren terug. Een tipje van haar sluier. Een eerbewijs misschien.'
Lees er meer over op: igv.nl/de-njaj-en-andere-indische-stammoeders.

het Jappenkamp blijven dan moest je met een afstammingsbewijs (*asal oesoel*) kunnen aantonen dat je Aziatisch bloed had. Heel wat Indo-Europeanen zijn dankzij hun Indonesische voormoeder buiten het kamp gebleven.
De 'inlandse' oermoeder staat onder Indische mensen bekend als *tjang*, oma. Onze tjang werd op handen gedragen door haar twee Indische kinderen Lieke en Eddy en kleinkinderen Jan, Erna en Robbie. Ook tjang was niet ontkomen aan het treurige lot dat veel njais trof: het teruggestuurd worden naar de *kampung*. Tjang kreeg twee kinderen van Willem Alexander Fransz, telg uit een oud Indisch geslacht. Eddy werd in 1908 in Soerakarta geboren, en Lieke, mijn oma, in 1916 in Semarang. Kort na de geboorte van haar dochter werd tjang de laan uit gestuurd zonder haar kinderen. Haar zoon groeide op in een protestants weeshuis in Semarang. Of hij erkend was heb ik nergens terug kunnen vinden. Haar dochter was in ieder geval niet erkend en kwam als peuter bij de zus van Willem Alexander te wonen waar ze een Europese opvoeding kreeg. Dat was haar geluk want in feite was ze een 'inlandse' zonder achternaam. Willem Alexander zelf trouwde in 1918 met een Indisch meisje. Hij overleed in 1921 toen mijn oma vijf was. Meteen na diens dood, vroeg haar opa Julianus gelijkstelling aan voor zijn kleindochter. Dit werd vaak aangevraagd voor personen die waren geboren uit relaties van Europese mannen met 'inlandse' vrouwen, maar die niet op wettige wijze door de vader waren erkend. Door gelijkstelling met Europeanen kwam iemand in dezelfde rechtspositie als Europeanen, een rechtspositie die werd beschouwd als beter vanwege de daaraan verbonden rechten en de verwachte toename in status en maatschappelijke positie. Gelijkstelling is overigens niet te vergelijken met erkenning omdat het bij erkenning gaat om de afstamming en de familierechtelijke positie.

> Mijn oma zag haar moeder pas op haar achttiende terug

Kampung

Tante Iet, bij wie Lieke opgroeide, had haar verboden contact te zoeken met haar moeder. Waarschijnlijk lag hier de angst voor 'verindischen' aan ten grondslag: de angst dat Europeanen (te) veel aan de 'inheemse invloedssfeer' blootgesteld werden. Mijn oma zag haar moeder pas op haar achttiende terug. Toen ze eenmaal getrouwd was nam Lieke haar kinderen geregeld mee naar de kampung. Tjang was inmiddels getrouwd met een Javaanse man. Het was pure armoede waar tjang en haar man in leefden, herinnert mijn moeder zich. Het huisje had twee kamers, de vloer was van aangestampte aarde. In het dak zaten gaten en als het regende stonden er emmers die het water opvingen. Dat regenwater werd daarna gebruikt als douchewater. Het toilet was een gat in de grond waar het krioelde van de maden. Tjang wist dat haar nakomelingen naar Nederland zouden repatriëren. Een paar

→

Tineke Croese: 'Mijn oma Saminem werd rond 1905 geboren en kwam als huishoudster bij mijn opa toen die 53 jaar was. Hij was weduwnaar en had al kinderen. Uit de relatie met Saminem kwamen nog vier kinderen die door mijn opa erkend werden. Mijn opa deed zijn kinderen op katholieke scholen en eiste van Saminem dat zij katholiek werd, anders zou hij haar kinderen afpakken. De gedwongen bekering bracht mijn islamitische oma in zulke ernstige psychische problemen dat ze in een psychiatrische inrichting terechtkwam. Na de oorlog brak de bersiap uit. Mijn opa en zijn kinderen werden naar Batavia geëvacueerd, de psychiatrische inrichting door oorlogshandelingen gedeeltelijk verwoest. Sommige patiënten, onder wie mijn oma, zwierven dakloos op het terrein rond. Haar stiefzoon, een van de kinderen uit mijn opa's eerste huwelijk, vond haar en nam mijn oma in huis. Mijn opa was inmiddels overleden. Die stiefzoon nam mijn oma later mee naar Nederland waar ze in 1987 is overleden. Als ik bedenk dat mijn oma door wat anderen over haar beslisten, steeds verder van haar Javaanse wortels werd losgescheurd en in de Nederlandse wereld nooit thuisraakte, dan bloedt mijn hart.'

maanden voor vertrek gaf tjang mijn moeder een slendang, de draagdoek waar ze twee jaar lang haar dochter in had rondgedragen. Vlak erna overleed onverwacht de man van tjang. Eddy, die in Kates woonde, vijf uur van Semarang vandaan, was overgekomen voor de begrafenis die in de kampung plaatsvond. Zijn moeder was nu een weduwe van waarschijnlijk een jaar of zeventig die met haar gezondheid tobde. Als haar dochter straks naar Nederland vertrok was er niemand die voor haar kon zorgen. Na de begrafenis trok tjang, getooid met een wit doekje op haar hoofd, waarschijnlijk als teken van rouw, de deur van haar armoedige hut achter zich dicht. Eddy had besloten zijn moeder mee naar Kates te nemen. Het was de laatste keer dat mijn moeder en mijn oma haar zagen. In de brieven die Eddy naar mijn moeder schreef, vertelde hij soms over haar oma. 'Tjang had een kwaal in haar buik. Toen zij nog in Semarang zat wilden we de dokter laten komen maar ze wilde niet. Als zij last heeft van die kwaal kan zij moeilijk ademhalen. Toen jullie naar Holland gingen werd het erger. En als zij ijlt dan roept zij Jantje, Erna, Robbie. En als ik thuiskom is het eerste dat ze me vraagt: wanneer komen ze me weer bezoeken? En dan zeg ik haar dat ze geduld moet hebben, dat ze misschien komen als ze groot zijn.' Het is er nooit van gekomen. Tjang overleed in 1959. In de armen van haar schoondochter Nimah, de Javaanse vrouw van Eddy, van wie ze heel veel hield, zoals hij schreef aan zijn zus.

Gearrangeerde relatie

Asti beviel van haar zoon Eddy in Soerakarta, de vorstenstad. Hoe ze Willem Alexander heeft ontmoet is niet bekend. Reggie Baay schrijft in zijn boek *De njai* dat een concubinaat tot stand kon komen via een gearrangeerde relatie. 'Dat kwam regelmatig voor in gegoede (Indo-)Europese families met jongvolwassen zonen. Ouders regelden dan een njai voor hun zoon. Een dergelijke relatie had vaak een zeer tijdelijk karakter en was vaak bedoeld om de jongemannen ervaring met vrouwen op te laten doen. Het lag dus feitelijk dicht bij prostitutie. Niettemin kwamen ook hieruit langdurige verbintenissen voort.' Ook bij Asti en Willem Alexander was er sprake van een langdurige relatie. Toen Willem Alexander in 1913 zijn baan als bg. Substituut-griffier bij de landraad van Soerakarta verruilde voor die van employé van Standard Oil Company in Semarang, nam hij Asti en zoon Eddy mee en kreeg in 1916 nog een dochter met haar. Tot hij de Indische Johanna Gronemeier ontmoette, Asti wegstuurde en twee dochters kreeg met zijn wettige vrouw.

Goenagoena

De njai die verlaten wordt en wraak neemt met behulp van gif, toverdrankjes of goenagoena was een geliefd thema in de Indisch-Nederlandse literatuur. Ook Asti had volgens kleinzoon Jan een vloek over haar voormalige 'schoonfamilie' uitgesproken. Willem Alexander overleed op 34-jarige leeftijd na een korte stondig ziekbed. De twee zonen van zus Iet kwamen om: de een na het eten van een vergiftigde paddenstoel in Utrecht waar hij studeerde, de andere zoon aan een longontsteking. De enige zoon van zus Engelien overleed aan beriberi in een interneringskamp en beide zussen werden al vroeg weduwe. Volgens mijn moeder was het echter allemaal domme pech en was er geen sprake van een vloek. Daarvoor was tjang te zachtaardig, hoe neerbuigend ze ook door de tantes werd behandeld. Mijn moeder herinnert zich een keer dat Asti bij haar voormalige schoonzus op bezoek was en geen stoel kreeg aangeboden maar op de grond moest zitten, de plaats van bediendes. De kleinkinderen van Iet kwamen geregeld spelen en heel af en toe werden mijn moeder en haar broer door de tuinman opgehaald om met hun neef en nicht te komen spelen. Mijn moeder en haar broer kregen net zo'n kille behandeling als tjang. Het neefje en nichtje kregen dure cadeaus van de twee tantes die niet onbemiddeld waren. Mijn moeder en haar broer hebben nooit iets gekregen. Cadeautjes, een aai over de bol of een knuffel waren alleen weggelegd voor het 'eigen bloed' en niet voor de kleinkinderen van een njai.

Romy Liotard: 'Dit is Kasmirah Saturon, geboren in Bangil Oost-Java. Mijn grootoma kreeg voor zover wij weten, twee kinderen: "Ome" Martin en mijn opi Jean-Etienne, vernoemd naar zijn vader. Die was een Fransman die in Bangil woonde samen met Kasmirah. Kasmirah was een liefhebbende moeder die dol was op haar kinderen. Haar hart was gebroken toen mijn grootopa hun kinderen meenam naar Nederland, hun lieve *ibu* achterlatend. Mijn opa sprak altijd vol lof over zijn moeder. Zij was volgens hem een mooie vrouw met een heel zacht innerlijk. Hij heeft zijn moeder nooit teruggezien.'

Ook Asti had volgens kleinzoon Jan een vloek over haar voormalige 'schoonfamilie' uitgesproken

Met de zoektocht naar hun identiteit van de derde en vierde generatie Indische Nederlanders en met de toenemende belangstelling voor het eigen verleden, wordt de njai inmiddels met andere ogen bekeken. Ineens is het iets om trots op te zijn dat je voormoeder een njai was. Of zoals Pamela Pattynama het verwoordde in haar essay 'De revival van de njai-figuur': 'Wie kan bogen op een Indonesische voormoeder en verwijzen naar Indonesië als land van herkomst bevestigt immers onweerlegbaar identiteit en afkomst. In postkoloniaal Nederland is de njai uit de taboesfeer tevoorschijn getreden om als geëerde collectieve oermoeder tegemoet te komen aan het Indoverlangen naar collectieve identiteit.' •

Maureen Welscher is journalist en genealoog